

LOLA BADIA

MONOLINGÜISME I PLURILINGÜISME SEGONS RAMON LLULL: DE L'IDEAL UNITARI A LES SOLUCIONS PRAGMÀTIQUES*

La meva participació en aquest simposi es vol ajustar, com veureu, al títol proposat. Pel que fa a l'ideal unitari de Llull, cal dir d'entrada que ell va ser un apòstol de la singularitat de la fe i que per tal d'aconseguir aquest ideal unitari va programar, sota diversos punts de vista, la necessitat de reduir també a una sola, la forma de comunicació entre els homes. Igual que hi havia d'haver una sola fe, també hi havia d'haver una sola llengua. Aquest, diríem, era el «desideratum», el somni, que repetidament s'expressa en els seus textos. Però aquest apòstol de la unitat és potser l'escriptor més versàtil i plurilingüe de tota l'Edat Mitjana. Heus aquí, doncs, com es pot plantejar com una paradoxa la relació de Ramon Llull amb la llengua en general i les llengües concretes dels homes.

Voldria mostrar que aquesta paradoxa és aparent i que els termes en què es presenta tenen una explicació racional perfectament explicitable en els programes renovadors de Ramon Llull i en el contrast entre la naturalesa d'aquests programes i la dura realitat

* El text d'aquesta ponència ha estat revisat per l'autora a partir de la transcripció de Meritxell Simó i de la correcció estilística d'Alfred Badia, sense la intervenció dels quals mai no hauria arribat a l'estadi escrit: que rebim, doncs, l'agraïment que mereixen. Pel que fa al suport bibliogràfic, remetem a: Antoni Bonner i Lola Badia, *Ramon Llull. Vida, pensament, obra literària*, Barcelona, Empúries, 1988 i Lola Badia, *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull*, Barcelona, Quaderns Crema, 1992.

contra la qual el beat havia de combatre dia rera dia. En el curs d'aquesta exposició veurem que Llull maneja una sèrie de conceptes lingüístics i que en un pla, diguem-ne, experimental es llança a desenvolupaments pragmàtics en el món dels idiomes reals, que l'acaben presentant com un precursor de moltes preocupacions modernes.

Jugaré, doncs, al joc de traduir les activitats de Ramon Llull a aquestes preocupacions. Últimament, per exemple, s'ha presentat Ramon Llull com un precursor de la moderna informàtica, i això no és una niciesa, perquè Ramon Llull es va inventar un sistema matemàtic d'emmagatzematge del saber, i la informàtica es, almenys en part, això. Ocorre, tanmateix que Ramon Llull partia d'una lògica de continguts incompatible amb els nostres esquemes mentals, però la intuïció de base era la mateixa que la moderna. En aquesta línia de descobrir en les activitats d'aquest singular pensador plantejaments que el fan precursor de les coses dels nostres dies, gosaré retrobar en algunes de les seves manifestacions de pensament, coses tals com una preocupació per la planificació lingüística, que és una pràctica de la sociolingüística prou coneguda, i també l'anticipació d'una certa lingüística teòrica. Aquestes dues coses ara les explicaré, i espero que mostraré que no exagero, i que no poso etiquetes que desfiguren els continguts del que dic. A més a més d'aquestes activitats, diríem, teòriques o especulatives respecte a la llengua, des del punt de vista pràctic Llull va ser un gran políglota i un escriptor plurilingüe. Aquesta seva faceta d'home políglota no és gens sorprenent en el seu temps, però ser un escriptor plurilingüe en el context del pas del segle XIII al XIV i amb la dedicació amb què ho va viure Ramon Llull, sí que és una singularitat que mereix ser destacada.

Totes aquestes consideracions que acabo de fer són interessants per una investigació com la d'aquest simposi sobre les llengües en contacte i sobre la dimensió ideològica d'aquest contacte entre llengües. Ara, cal fer un advertiment: és de doldre que Llull no projectés mai a la ficció literària la problemàtica lingüística que trobem viva i escampada en molts racons de la seva obra no específicament literària i també en la seva vida d'home d'acció. Pel que fa a la projecció literària, és a dir, a la traducció a elements de ficció literària del que és el conflicte, l'enfrontament

entre llengües, més aviat ens trobem amb la constatació d'una absència.

En els fragments literaris o en les novel·les de Ramon Llull, no hi ha ni una geografia real ni una botànica real i per tant no veig per què hi hauria d'haver una lingüística real. Recordem que un bosc prop de París, per a Ramon Llull, és igual que un bosc prop de Roma i això la botànica ens diu que no pot ser de cap manera; però és que per a ell, París i Roma són ciutats simbòliques que representen la capital del saber i la capital de l'Església; qualsevol bosc, al seu torn representa la natura creada. Desapareixen les espècies botàniques d'aquests llocs, per la mateixa raó que un sarraí que es troba amb un cristià són simplement un sarraí i un cristià i no interessa saber els idiomes que parlen. És a dir, en la literatura lul·liana el problema de la llengua no és viu, però en tots els altres àmbits de la seva obra, sí que ho és. Podria esmentar un únic exemple en contra d'això que no és d'una obra de ficció pròpiament dita, sinó d'una obra tan singular com *L'Arbre de Ciència*. En el seu catorzè *Arbre*, el dels exemples, hi ha un cristià i un sarraí que discuteixen aferrissadament al mig d'un camp, perquè un diu que d'aquella planta que hi ha allà, en surt «vi», i l'altre diu que en surt «nabit» i no saben que estan dient el mateix. El sentit de l'exemple és presentar la variació lingüística sota l'òptica de la maledicció babilònica.

Comencem, doncs, per l'ideal unitari de Llull, i després passarem a la glossa de la diversitat. És freqüent descriure aquest ideal unitari de Ramon Llull a través d'una obra seva de ficció, precisament la novel·la *Blaquerna*. Ramon Llull s'hi expansiona a descriure el triomf dels seus plans i de la solució per a les seves preocupacions. Com que és una ficció literària, crec que, quan la llegim i en contra d'una determinada tradició, no hem de confondre el que Llull hi diu amb el que realment proposa en els seus programes. Si ens aturem a distingir el que és una ficció literària del que per exemple és una petició a un papa o a un rei, peticions que tenim avui ben editades i estudiades, estarem en condicions de jutjar com cal aquest esperit utòpic que comunament se li atribueix. Ja Hillgarth, a principis dels vuitanta, va escriure un memorable article a *Estudios lulianos*, explicant que no es pot dir tranquil·lament que Llull era un somniatruites que es dedicava a freqüentar les corts dels papes i

dels reis, perquè quan formulava peticions, les presentava d'acord amb els últims estats de coses de la política local. Això no és una utopia o almenys no ho és en el sentit d'inadequació real que suggereix la paraula.

Però el *Blaquerna* és una novel·la, i en tant que tal hi passen coses que no podien passar o s'hi programen conductes que en la realitat no es podien programar. En el *Blaquerna*, i corresponent a la descripció del papat protagonista, trobem el capítol 94, en el qual un dels cardenals del col·legi cardenalici rep un encàrrec relacionat amb un versicle del Glòria; aquest és el cardenal a qui l'autor atribueix la fórmula «Tu solus Dominus», és a dir, és el cardenal que ha de vetllar per la unitat de la fe. Aquest prelat es troba, tot d'una, amb un problema greu, el de la diversitat de llengües que es parlen al món. Un dia, estant tots reunits entorn de l'apostoli Blaquerna, els arriba un missatger d'ultramar que diu que a causa de la diversitat de llengües que es parlen en aquella part del món, la difusió de la doctrina és molt difícil. Aquest missatger ve d'ultramar, però després el col·legi cardenalici medita sobre el fet que en terres de cristians aquesta varietat de llengües i de nacions també és un problema. A més això fa que la gent s'aparti del que Llull anomena la primera intenció, és a dir la contemplació de Déu. Aleshores el papa demana consell als cardenals sobre aquest conflicte de llengües i cultures que enterboleix i posa barreres a la realització de l'ideal unitari. En aquest punt apareix un cardenal que, a la pàgina 244 del volum II de l'edició de «Els nostres clàssics», formula el que jo anomeno un pla de normalització de cara a una llengua única. Però no oblidem que tot això apareix en una novel·la, en un text de ficció:

Sènyer apostoli: a ço que vos demanats, és necessaria cosa que vós e vostra cort siats agradables e amables als prínceps crestians, e que ells e lurs sots meses concordets en custumes, eligent les millors custumes, e que per cada província sia una ciutat en la qual sia parlat latí per unş e per altres; cor latí és lo pus general lenguatge, e en latí ha moltes paraules d'altres lenguatges, e en latí son nostres libres. Aprés aquestes coses, cové que sien fembres e hòmens assignats a anar en aquella ciutat per apendre latí, e que, retornats en lur terra, lo mostren als infants en lo començament que apendran a parlar; e en així, per longa continuació, poretz aportar a fi com en tot lo món no sia mas un lenguatge, una creença, una fe, per consegüent un papa...

Com veiem, el cardenal proposa a Blaquerna aquest pla de normalització lingüística: es tracta que tots els reis es convencin que hi ha d'haver un retorn de tots els llenguatges al llatí, perquè el llatí és l'idioma més general i el més útil; Llull, òbviament, té un horitzó romànic.

Per a ell, hi ha dos idiomes: el llatí o gramàtica i el romanç; o bé, quan escriu, el llatí i el vulgar. Poques vegades va més enllà d'aquest plantejament, tot i que la problemàtica que presenten les diferents llengües romàniques no és pas cosa menor. Llull fa aquesta distinció vulgar-romànic i llatí, perquè el llatí és la llengua general de l'escampadissa de les llengües romàniques; coneixent el seu mode de pensar, veiem que ho concep com una mena de derivació natural abstracta. És a dir, del llatí deriven les llengües romàniques i per tant el que hem de fer és recuperar la part comuna. Tot això es desprèn del propòsit que l'anima, de la seva ideació, aquí sí, aparentment utòpica: la gent, abans de casar-se i tenir fills, el que han de fer és reciclar-se lingüísticament. Els reis s'haurien de convèncer que els cal enviar els homes i les dones a estudiar llatí. Després es reproduirien i parlarien en llatí als fills. Llull ja ho sabia que això no era possible, però com que ho deia en una novel·la, no s'estava de proposar-ho... Fins i tot des del punt de vista realista, la pensada admet una certa defensa. Jo he conegut parelles que parlen llengües minoritàries i que ho fan exactament així, sense haver llegit el *Blaquerna*. Bascos, per exemple, que primer es reciclen i aleshores els infants tornen a recuperar la llengua.

El problema té una dimensió econòmica i Llull, que no era cap beneit, ja hi pensa: immediatament després de la proposta, un personatge important de la cort papal, que és el camarlenc, s'aixeca i li diu: «No ho posis en pràctica, que no tenim pressupost per a fer-ho, és una complicació, no pot ser». Això crea un desconcert que en el *Blaquerna* és típic de situacions en què en l'esfera pràctica cal tenir en compte la conducta probable dels homes. Contràriament al *Fèlix*, la nostra novel·la és optimista i tot seguit es troba una via de superació per al problema del pressupost, de la «messió», com es diu en llengua antiga. «Seria trop de gran messió», fa el camarlenc al papa, i Blaquerna queda una mica atrapat.

Aleshores apareix un bisbe, que ha de confirmar la seva elecció a aquesta dignitat, i que disposa d'una renda de 15.000 marcs

d'argent. I mentre ell va pel món amb aquesta renda, hi ha tot de gent que protesta dient que la jerarquia és negligent, que no pensa en ells, etc. Aleshores el papa medita una mica sobre aquesta qüestió i diu: «I si féssim una cosa? I si d'aquests 15.000 marcs, n'agaféssim 5.000 per al nostre negoci de planificació lingüística?» Si no m'equivoco, 5.000 marcs és una tercera part de 15.000; el percentatge no està gens malament. Així, doncs, s'utilitzaria una tercera part dels béns sumptuaris de l'Església per fer aquesta feina. Això, com ja he dit, Llull no ho va proposar mai en la realitat, només és *wishful thinking* en una obra de ficció. En la novel·la la cosa tira endavant, i al capdavant, el cardenal que ho havia proposat rep l'«ofici» del «Tu solus Dominus» i Blaqueria fa una arenga molt inspirada a propòsit de la utilitat de la llengua única:

Companyons e senyors, amichs, fills amables, —dix l'apostoli als cardenals— per la passió de Jesu Crist a honrar, vos requir que m'ajudets a tractar com tots los llenguatges qui són puscam tomar a .i. tan solament; cor si no és mas .i. llenguatge, seran les gents entenents los uns los altres, e, per l'enteniment, amar s'an, e pendran-ne mills semblants custumes en los quals se concordaran. E per aquest tractament, los nostres preycadors hiran als infeels pus ardidament e pus secreta, e enans n'entenran veritat de la vida salutable; e per aquest negoci pot tot lo món venir e bon stament, on poden ésser los errats aduÿts a convertiment.

En aquest discurs, el que crida l'atenció és que la gent serà «entenent», és a dir, que establiran d'una manera fàcil i amena la comunicació, i s'estimaran entre ells perquè s'entendran. Llull és un home que té una gran fe en la racionalitat humana; creu que allò que és entès desvetlla adhesió quan es reconeix com a bo; i que després s'acabaran «les custumes» diferents, que ja no hi haurà *culture crash* entre pobles, cauran totes les barreres. I si hi ha unitat entre els cristians, això també donarà als predicadors un més gran coratge. En definitiva, en la novel·la es va fer aquest establiment i un cardenal se'n va encarregar, el cardenal del «Tu solus Dominus» com si diguéssim el de la «sola lingua», i les despeses es cobriren amb aquell tant per cent tan gros que es prengué dels excessos de «messió» de determinats bisbes.

Com s'ha dit, això no va sortir mai de la ficció; només cal llegir les peticions que Llull en la realitat dirigia als papes. Hi ha la petició

al papa Nicolau IV, l'any 1292 (el *Blaquerna* és del 1283, escrit a Montpeller); les peticions dirigides a la jerarquia reial més propera són d'uns quants anys més tard, del 1292, 1294 i 1295; la del 1294 és en català i va dirigida a Celestí abans de la dimissió, i ha estat publicada i estudiada per mossèn Perarnau al volum I de l'ATCA. S'hi diu el que Llull demanava al papa, aquell papa que ell s'imaginava favorable al seu propòsit diguem-ne extraeuropeu. Llull parlava de convertir els infidels de l'Islam i els tàrtars; no parlava mai de la unitat lingüística dels cristians, perquè això pertanyia al món de la ficció. En les peticions als reis, llegim que demanava que hi hagués sants homes religiosos que aprenguessin diverses llengües i que anessin a predicar els evangelis; que «el senyor cardenal qui aquest ofici havia, faés messió dels estudis». És a dir reprenent el llenguatge del *Blaquerna*, hi ha una «messió», un pressupost per a estudiar llengües estrangeres i hi ha un cardenal que diu que aquest pressupost ha de sortir d'aquella desena part que l'Església cobrava dels impostos per a la Santa Croada. És d'aquí que han de sortir aquestes escoles de religiosos. (És clar que mentre es feien croades de debò, devia ser complicat que amb els fons que s'hi destinaven, es poguessin finançar escoles de llengua).

Fixeu-vos, doncs, en la diferència que hi ha entre el programa, diguem-ne pragmàtic de les peticions de Llull i els programes somiats a la novel·la. L'especificació concreta fins i tot en l'establiment dels pressupostos i en l'origen de les lleis corresponents, em sembla interessant i revelador del no-utopisme de Llull, que mira amb uns ulls altres que els de les autoritats eclesiàstiques les partides presupostàries per a portar a terme els estudis de llengües en què somia.

Llull no era un personatge que estigués disposat a parlar de la llengua sense haver-hi meditat, sense saber què és aquesta eina imprescindible per al seu programa. Quan es convertí, tingué la intuïció immediata que el que necessitava era un instrument per a comunicar a tota la humanitat el missatge de salvació que portava en el seu interior. Aquest fou el seu impuls primari que, per tant, implicava el vehicle a través del qual comunicar aquest missatge. La primera cosa que diu és: «jo aniré a convertir infidels, encara que m'hi hagi de deixar la pell», i no diu com; però immediatament afegeix: «el que he de fer és el millor llibre del món». Ara, aquest llibre, com s'ha de fer? Ell el concep, no en una llengua determinada,

sinó a través d'unes fórmules de pensament, que després s'han de materialitzar en llengua. Ell pensa en aquests termes, i per tant és just preguntar-se: el vehicle real, això que estic fent servir jo ara i que arriba a les vostres orelles, això que és el vehicle indispensable per a la transmissió del pensament, què és?

Llull es feia aquesta pregunta, i un bon dia va trobar la solució: l'any 1294 va tenir una il·luminació i va decidir que això que estic fent servir jo ara, és un dels sentits dels homes, dels sentits externs, no pas dels interns, que permeten l'elevació de l'esperit. I aquests sentits externs, per a Llull ja no són solament els cinc que coneixem, sinó sis, perquè la llengua com a facultat també n'és un que va anomenar amb la paraula llatina *affatus*, en català, *afat*. Això sobta una mica, en tant que és un nom curiós, i encara més, aplicat a un concepte ideat pel beat. Ara, aquest és un mecanisme habitual en Llull i en tots aquells que funcionen com a filòsofs especulatiu i creatiu. La primera cosa que fa un filòsof d'aquest tipus és inventar-se una terminologia que ningú no entén llevat dels deixebles si decideixen de seguir el mestre. Les originalitats de la terminologia lul·liana són una peça clau per entendre el seu sistema.

Si el problema de la comunicació en Llull era bàsic, la naturalesa del vehicle que la fa possible també ho és. Ell l'exposa en el llibre que escriu l'any 1294 a Nàpols *Lo sisè sentit, lo qual apel·lam affatus*, publicat també per mossèn Perarnau en el volum II de l'ATCA en la seva versió catalana (n'existeix també una de llatina). Pel que fa a nosaltres, és en la dècada dels vuitanta de l'actual segle que hem recuperat la significació d'aquestes nocions lul·lianes. Dir que la llengua, la facultat de comunicació per la paraula és un sentit, respon a una intuïció lul·liana, les fonts de la qual han volgut ser posades en relació amb diverses connexions filosòfiques antigues. La recerca no està closa, tanmateix. L'altre dia, parlant amb el meu col·lega filòsof de la Universitat Autònoma de Barcelona, Pere Lluís Font, em va dir: «tu no saps que la meva àvia era lul·lista? Era una dona sense cap mena de formació, i un dia em va dir: vols dir que el llenguatge no és un sentit?» Aquesta revelació em va fer pensar que Llull potser havia recollit aquesta noció d'alguna tradició folklòricopopular.

Sigui quin sigui l'origen de la troballa del sisè sentit, el que Llull fa és assumir-la amb senzillesa i col·locar-la tant en l'Art com en

la teoria de la predicació. Aquest és l'instrument bàsic de l'evangelització i Llull en va escriure tractats, sobretot en les èpoques més avançades de la seva carrera intel·lectual. Com que la paraula és la matèria primera de la predicació, si la tenim col·locada en l'esquema metafísic de la realitat, ja podem construir una nova art de predicació com en realitat ell va fer. *L'afat*, la paraula situa el llenguatge dins l'esquema de la realitat humana. Així com l'home és cos i ànima, i com a ànima té les tres potències agustinianes; enteniment, memòria i voluntat, i com a cos, les variants d'ànima de la tradició aristotèlica, en la sensualitat hi ha els cinc sentits, que ara, per a Llull, són sis. Tenim, doncs, la facultat de la parla ben instal·lada en l'esquema del que és l'home.

Com a bon metafísic que era, Llull es preocupava pel llenguatge i es delia més que per conèixer la gramàtica de qualsevol llengua estranya, per situar-la dins d'una teoria general de la realitat. Que això és així, ho mostra el fet que al final de la seva vida, cap al 1312, quan ja havia escrit totes les seves obres sobre la predicació, Llull va redactar un curiós opuscle que va publicar mossèn Perarnau després del *Sisè seny*, titulat *De locutione angelorum*, sobre la parla dels àngels. Aquest text no fa més que acabar d'unir tots els caps que quedaven deslligats de la concepció lul·liana del que és el llenguatge. Els àngels es comuniquen, però no parlen. Es comuniquen d'una manera «inimaginabilis» i «insensibilis», perquè els àngels només tenen una dimensió espiritual i no corpòria. L'especulació sobre la parla dels àngels distingeix la doble condició de la parla humana, que és racional i sensual; sensual perquè es transmet a través de la fonació i es rep a través de l'oïda, però racional, en la mesura que el llenguatge serveix per a comunicar. «És aquella potència amb la qual l'animal manifesta amb la veu la seva concepció a un altre animal». Aquesta és la definició de l'*afat* segons el *Sisè seny lul·lià*.

Els àngels només tenen la dimensió racional, i per tant, mancats de sensualitat, hi ha entre ells una comunicació «insensibilis» i «inimaginabilis», tant que, en no tenir formulació lingüística, és una comunicació purament intel·lectual per a fórmules artístiques matemàtiques. Els àngels es transmeten l'Art, perquè l'Art no és naturalment altra cosa que una mena de reproducció intel·lectual de la naturalesa mateixa, de la realitat. Els àngels es van transmetent

reproduccions de l'Art, però és clar, en el moment en què han de parlar amb les persones, el seu pensament l'han de traduir a la sensualitat, davallant als graus més inferiors de l'ésser. No continuaré per aquest camí, però és interessant de tenir presents aquestes coses per a veure fins a quin punt el beat Ramon Llull, que era un home d'acció, que es preocupava pel tant per cent del pressupost que havia d'anar a les escoles d'idiomes orientals, en realitat el que li interessava era aquesta construcció de base metafísica que explica la realitat. Per dir-ho d'alguna manera, era un filòsof obligat a fer de gerent, dues coses bastant difícils d'aplegar en una mateixa persona.

Així no ens ha de sorprendre que, tenint ell aquestes preocupacions, en recórrer l'Europa que coneixia, li arribés la notícia que existien uns pensadors d'una branca, diguem, aristotèlica, que es preocupaven per la descripció tècnica del llenguatge. Eren els que van posar en circulació una cosa que els medievals anomenaven gramàtica especulativa, els quals, com han reconegut els mateixos lingüistes teòrics dels anys setanta i vuitanta, foren els seus precursors. Aquests pensadors tenien una concepció immanentista del llenguatge i especulaven entorn de la naturalesa lògica del que ells anomenaven *modi significandi*. Tanmateix Llull no tenia temps d'aturar tota la seva recerca filosòfica i tota la seva activitat apostòlica per a posar-se a estudiar gramàtica. De totes maneres, no va renunciar a incorporar a la seva versió de l'Art darrera, l'*Ars generalis ultima*, escrita entre 1305 i 1308, que ara podem llegir en edició crítica, un capítol sobre la gramàtica, la qual és inclosa en les «aplicacions» de l'Art.

Si l'Art és la fórmula metafísica que explica la realitat i té unes regles que permeten utilitzar-la com repertori de principis de totes les ciències i sabers humans adquirits, no hi ha raó perquè no hi sigui també la gramàtica. Llull recupera la terminologia gramatical de Priscia i de Donat, i parla de les parts de l'oració, de l'ortografia, de l'etimologia i de la prosòdia. Intenta, doncs, presentar a través de la recopilació d'aquesta terminologia, tot el saber gramatical acumulat per la tradició, i demostrar que aquest saber es pot manejar des de l'Art, perquè l'Art és la ciència de les ciències que dona principis per a qualsevol explicació. No m'hi estendré, però fixeuvos només com comença: «Grammatica est ars ad inveniendum

modum recte loquendi recteque scribendi». Aquesta és una definició clàssica, però Llull continua: «Per definitionem differentiae grammatica dividitur in novem modos». És a dir, la gramàtica té nou «modes». Aquest ús del mot «mode» no té res a veure amb l'ús que en feien els estudiosos de la gramàtica especulativa. Els «modes», eren «modes de significació» per a aquells, però en Llull no tenen res a veure amb la significació, que és la semàntica i ell l'estudia en un llibre que s'anomena *Liber de significatione*. No és fàcil treure l'aigua clara del trànsit de la gramàtica especulativa a la de l'Art lul·lià, però en qualsevol cas, quan us digui quins són els modes de la gramàtica segons Llull, tots sabreu per què serveixen. «Primus modus est de grammatica et de numero octo partium orationis». Les vuit parts de l'oració, doncs, són el primer «mode»; el segon és el cas, la flexió; el tercer és la conjugació; el quart, la declinació; el cinquè, el gènere; el sisè, el règim; el setè, la construcció, que vol dir l'ordre del discurs; el vuitè, l'ortografia (que en el concepte de Priscia era diferent del lul·lià; l'ortografia era més que escriure correctament); i el novè és la figura, que són les llicències que es poden permetre en el discurs.

El beat explica que cada una de les parts de l'oració es pot definir a través de l'Art, i això és molt fàcil d'entendre: el nom substantiu, per exemple, no és altra cosa, que els principis generals de la figura A de l'art (bonesa, grandesa, etc.). El verb, en canvi, correspon a la transitivitat de l'acció pròpia dels principis correlatius (-*tibus*, -*bile*, -*are*). Llull intenta reduir la gramàtica a unes fórmules lògiques, i aquestes, fer-les entroncar amb l'Art. Estem, per tant, en plena lingüística especulativa, però Llull no li va dedicar més que unes poques pàgines. Si li hagués dedicat tot un llibre, seria un autèntic precursor d'aquesta gramàtica. I no va escriure aquest llibre, perquè segurament, tot i que tenia la gramàtica al cap (Llull ho tenia tot al cap), va preferir dedicar-se a altres activitats, a les quals l'esperonava la diversitat d'estímul del món, perquè Llull es debatia entre l'ideal unitari i el delit de fer front a les feines múltiples que se li presentaven.

Aquesta seva dedicació a la multiplicitat més vària, ens el presenta com un personatge plurilingüe. És ben sabut que Llull és un dels poquíssims intel·lectuals occidentals que va començar estudiant àrab en comptes d'estudiar llatí, i això és una cosa inaudita en el panorama

de l'escolàstica a la qual ell d'alguna manera pertany (Llull és un escolàstic molt singular, però l'esperit de fons, els hàbits intel·lectuals, responen a aquest corrent). I va estudiar àrab també d'una manera insòlita; en comptes d'anar a una escola d'estudis orientals, com les que els dominics havien organitzat al regne d'Aragó, es va comprar un esclau. És clar que hem de pensar que era un llec, el primer home que per les nostres latituds s'introdueix en la cultura ell sol, perquè no pertanyia a cap orde religiós, però aquesta orientació de la seva vida també és extraordinària. Dante Alighieri també fou un personatge d'aquesta mena, encara que sense pretendre emular els clergues i així es va anar transformant en el pare de l'italià. Llull, en canvi, procedent del laicat, pare de família, servidor de la cort del rei, pretén entrar en competició amb tota la història de l'Església des de Sant Agustí, ell tot sol. Tot això dóna lloc a una conducta insòlita i complexa, que no podia ser entesa en la seva època. De totes maneres i en honor a la seva singularitat, cal dir que Llull inaugura una forma d'actuació que dos-cents anys més tard s'anà estenent: els laics volien accedir al saber, volien posseir tota la saviesa de les universitats. I així, per exemple, Eiximenis escriví enciclopèdies en català que tenien aquest objectiu, però Llull s'anticipà d'una manera sorprenent a aquesta evolució de la història d'Occident.

Com ja he dit, Llull estudià àrab i afirma que la seva primera gran obra, el *Llibre de contemplació en Déu* és escrit en aquesta llengua. Del Llull àrab no ens n'ha quedat ni una línia, però nosaltres no tenim per què dubtar de l'afirmació del beat. Potser l'esclau el va ajudar a polir-lo. Nosaltres no ho sabrem mai, atès que Llull afirma que va estudiar àrab, quant d'àrab va estudiar, ni, quan diu que va estudiar gramàtica en llatí, quant de llatí va saber. El que sí sabem, és que tota la vida va necessitar torsimanys, ajudes en aquesta llengua i que en canvi s'expressava amb extrema facilitat en la seva llengua materna, que era el català, i que potser també dominava l'occità, que havia usat a consciència quan feia de trobador, faceta lul·liana de què tampoc no ens n'ha quedat res. És a dir, les llengües que posseïa a fons eren les del món romànic que acabem de dir. L'àrab i el llatí, respectivament llengües dels infidels i dels llibres, els va estudiar i els usava, però segurament no s'hi sentia tan segur com volia. Sabem que quan era vell, molt vell, i vivia a Tunis cap als anys 1314-1315, va demanar a algú que l'ajudés a traduir un text

al llatí, cosa que no vol dir que no en sabés, sinó que a judici seu no en sabia prou.

Tot el que es pot dir de la presència de textos àrabs de Llull és l'existència d'una disputa pública que s'escaigué al segle XIV a Tunis sobre textos lul·lians, però no és més que una notícia agafada amb pines. El que en definitiva sabem és que Llull va viure en terres musulmanes en tres ocasions, el 1293, el 1306 i els 1314-1315, per breus períodes. Les dues primeres vegades en va sortir escapat, perquè va enfrontar-se amb la jerarquia islàmica amb la seva dèria de discutir sobre religió. La darrera vegada, en canvi, va instal·lar-se a Tunis. Tot això s'explica per les relacions polítiques entre la Corona d'Aragó i els regnes del nord d'Àfrica. Durant l'última estada a Tunis, el sobirà d'aquest país estava ben disposat a fer el que manessin els catalans, perquè es trobava en una situació de destret respecte als seus possibles enemics i per això donava als catalans unes facilitats molt àmplies, cosa que feia creure a Llull que els tunisians es convertirien. Hi ha tot un rerafons polític que explica aquesta estada de Ramon Llull al nord d'Àfrica.

Llull no va dir mai que sabés poc àrab; potser sabia més àrab que llatí, però sí que va deixar escrit que no sabia prou llatí: «sufficiens grammaticus non sum neque retoricus». Llull devia tenir un llatí de comunicació que no li permetia de competir amb qualsevol home de cultura que hagués anat a les escoles de l'època i a qui haguessin ensenyat a llegir els autors aleshores en curs. Per tant, se suposa que aquest home culte sabia construir un pròleg com Déu mana i fer una citació clàssica per donar-li una mica de coloració. Això Llull no ho podia fer i se sentia en una certa inferioritat. Tant és així, que quan el 1311 va haver d'anar al Concili de Viena del Delfinat, com que hi havia de parlar llatí, va necessitar que li arreglessin els textos. Així va néixer *La vida coetània*, aquest famós document lul·lià de caire propagandístic. En aquest text es fa la presentació de la seva vida i obra, amb una rememoració d'un passat que ell, naturalment, embelleix. És obvi, és clar, que la vida coetània no és una biografia científica, però tampoc no és una mistificació. És un llibre de «màrketig» teològic i apològic i com a tal ha estat estudiat: Llull necessitava una ploma professional que dugués a terme els tocs de correcció estilística que ell no sabia donar.

El seu horitzó lingüístic real, doncs, era, de fet, el de les llengües romàniques, el seu «romanç». Pel que fa al seu mitjà d'expressió natural, no hi ha dubte que era el català, i jo diria el català-occità, perquè si pensem que Ramon Llull era súbdit d'un rei de Mallorca que també regnava a Montpeller, el qual durant la guerra civil del vuitanta-cinc es va posar al costat dels francesos, i que Llull va estar poc a la Corona d'Aragó continental-meridional i no va tornar a Mallorca fins que l'illa no va ser restituïda a la dinastia mallorquina, no és estrany que la seva vinculació amb Montpeller es mantingui constant. Montpeller era on hi havia la Universitat que a ell el podia atreure més. Sembla, doncs, que Llull l'hem de veure molt montpellerenc. Si mirem les estades de Llull a Montpeller, 1274-75, 83-84, 87, 89-90, 1302-1305, 1308-09, 1312, veiem que hi voltava sempre, de manera que Montpeller era una mena de quarter general seu, potser més que la seva Ciutat natal, almenys quant a contactes intel·lectuals. Si tenim present, a més, que va començar fent de trobador, no sorprèn que Ramon tingués una competència perfectament normal en l'occità culte que es feia servir per a escriure poesia, i, no cal dir-ho, en el mallorquí de l'època.

Com que era un home que no havia anat a les escoles catedralícies ni a les monàstiques, es féu ell sol un model lingüístic. Així, doncs, que el *Blaquerna* fou escrit a Montpeller, a mi em sembla que ho revela, a part que ell esmentí que hi havia una ciutat que es deia Montpeller on hi havia una reunió general de dominicans, un detall que trobo revelador. Quan Blaquerna era petit i el seu pare decideix que ha d'anar a estudi, li posa un acompanyant i aquest és un estudiant. Ara, on hi havia estudiants que s'haguessin de guanyar la vida gomboldant infants sinó a la ciutat universitària de Montpeller? L'indret on una cosa semblant ocorre, és més propi de Montpeller que no de Ciutat de Mallorca.

D'altra banda, la tesi recent d'Albert Soler ens ha confirmat —per si calia— que el *Blaquerna* fou escrit originàriament en català: els errors de traducció a partir del català no menteixen. Donat això, no em sembla gens sorprenent que si Llull va escriure el *Blaquerna* en català a Montpeller, aquesta novel·la tingui una traducció occitana. Albert Soler també assenyala que aquesta traducció occitana és la que Llull duia quan va anar a París per primera vegada, i que és la que va servir de base per a la traducció francesa, que també és

molt antiga i forma part dels llibres de Pere de Llemotges que es conservaven a la Sorbona. Per tant hi ha una mena de tracte immediat, quotidià, entre aquestes llengües romàniques de la seva àrea natural, que són el català, l'occità i el francès per extensió, és a dir, es veu que constitueixen el primer nucli que gira entorn de Llull, la seva biografia i el seu ambient real. També tenim una versió occitana de la *Doctrina pueril*, que no ha estat editada i és molt millor que les versions catalanes publicades. Una de les coses que l'erudició no ha assimilat, però que ara ja sabem, perquè els lingüistes ens ho han explicat, és que la tradició filològica antiga confon el català i l'occità. Veiem que el *Fèlix* també té versions occitanes i que en algunes ocasions els manuscrits són híbrids. En qualsevol cas, Llull distingeix molt bé el català de l'occità, probablement és un dels primers homes de lletres a fer-ho.

Per començar, escriu en català sobre múltiples temes, cosa que mai ningú no havia fet i això és excepcional, perquè els seus plantejaments també ho són. Després escriu poesia i precisament perquè es volia distanciar del trobador profà que considerava pecaminós, l'escriu d'acord amb la seva nova espiritualitat, és a dir, en una llengua no «contaminada» com és el català. L'occità és la llengua dels trobadors, que escrivien sobre l'amor i d'altres coses que ell veia pecadores, però el català no havia comès cap pecat d'aquests i per tant era apte per a la poesia religiosa, el *Cant de Ramon*, el *Desconhort* i d'altres temes d'aquest tipus elevat.

Si el català, l'occità i el francès són els tres espècimens romànics més propers a la pràctica biogràfica de Llull, no hem d'oblidar que va freqüentar també assiduament les ciutats italianes de l'arc tirrènic, de Gènova a Messina, passant per Pisa, Roma i Nàpols. És versemblant imaginar, doncs, que Ramon comunicava en les variants romàniques locals i que, com havien fet en altre temps els joglars, era capaç de colorar de lligur, toscà, romà, napolità o sicilià la seva parla. Seria curiós, per exemple, saber en quina modalitat de romanç es va dirigir al senat de Pisa el 1307 per exposar els seus plans de croada; un toscà amb accent mallorquí? L'obra lul·liana té tradició a Itàlia com ha mostrat el pare Batllori, entre d'altres; i no únicament en llatí. També hi ha algunes versions italianes d'obres de Ramon, com ara el *Fèlix*.

Com sigui, ell va ser un home que, tot i haver projectat la unitat lingüística, tot i haver reduït la llengua a les seves estructures lògiques, d'haver-la introduït a l'Art, d'haver descobert el sisè sentit, va saber-se atènyer, a la pràctica, a la diversitat de llengües concretes reals. I així, en el seu testament de maig de 1313, que ha estat reeditat l'any 1991 a les *Raimundi Lulli opera latina*, volum 18, dedica el noranta per cent dels pressupostos de la seva hisenda perquè «scribantur libri in pergameno in romancio et latino ex illis libris quos divina favente gratia noviter compilavi». El que compta, en definitiva, és, em sembla, aquesta disposició testamentària. Deixa la hisenda perquè els últims llibres que ha estat escrivint siguin copiats en pergamí per tal que no es facin malbé, és a dir, en un bon material, i a més vol que apareguin en romanç i en llatí. Què vol dir, en romanç? Vol dir en català, en occità, en francès, en italià...? El mot no ho especifica. Ell vol, i segurament això ens dóna alguna pista, que se n'enviïn còpies a París, a Gènova i a Palma. A París, és probable que s'enviïn en llatí, però a Gènova i a Palma segurament s'hauran d'enviar en català i en alguna altra versió romànica d'oc. Potser dependrà de quina llengua sap el copista que en aquell moment s'encarrega d'aquesta feina.

Per tant, veiem aquesta preocupació per la vehiculació plurilingüe. I així tenim versions medievals de Lull que han romàs en francès: el *Blaquerna*, la *Doctrina pueril*, el *Llibre de les bèsties*, el *Llibre del Gentil*, el *Llibre de l'orde de cavalleria*, tots ells publicats i de fàcil accés. En italià, el *Fèlix*, com hem dit; en castellà, el *Fèlix* i el *Llibre del gentil*. I també disposem de dobles versions, sobretot de dobles versions català-llatí, en la majoria d'obres. I hi ha casos com l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, escrit a París el 1298, en què, en la ficció literària un personatge diu: «aquesta obra serà escrita en llatí per al rei i en romanç per a la reina de França». Se suposa en romanç francès, però no ha quedat cap *Arbre de la Filosofia d'Amor* en francès. Encara hi hauria molt més a dir, però no m'hi estendré. Només afegiré que ara em sembla útil fer un repàs d'allò que Lull trasllada al món de la ficció literària. Les obres de ficció de Lull on podria haver-hi una preocupació literària pel llenguatge, o bé són obres dialogades o bé són novel·les. Les novel·les, el *Fèlix* i el *Blaquerna*, com que es mouen en un món d'abstracció on la realitat ha quedat essencialitzada, no ofereixen cap concreció

específica. Si pensem en les ciutats i prenem per model aquella en què passa el *Blaquerna*, veiem que tant podria ser Montpeller, com ciutat de Mallorca, com qualsevol altra. Desapareixen les preocupacions lingüístiques: l'emperador, el joglar, els monjos, els canonges i els cardenals, tant se val, tots parlen, i l'autor poc es preocupa a indicar en quina llengua parlen. En el *Fèlix* passa el mateix; el seu pare, els pastors, els reis, els ermitans, tots parlen gràcies a l'«afat» que podria precisar-se en la llengua romanç que es vulgui. Igualment podem dir de les bèsties del *Llibre de les bèsties*. En les obres dialogades podríem esperar, en canvi, una major preocupació. És clar, és una convenció d'aquest gènere que no es plantegi la qüestió de la intercomprensió quan es tracta de vehicular continguts doctrinals, com per exemple al *Llibre del gentil i els tres savis*. Podem observar, però, que el gentil és un pagà de raça indefinida i que el cristià, el jueu i el sarraí podrien parlar en qualsevol llengua; el sarraí sembla, en àrab, però tampoc no es diu ni interessa. El *Liber tartari e cristiani* és encara més estimulante, perquè hi surt un personatge nou, un tàrtar, un mogol. Com s'entenen els cristians amb els mogols? *El Liber tartari et cristiani* fou escrit l'any 1288, arran d'una ambaixada que el Khan de Pèrsia va enviar perquè els mongols estaven en guerra contra l'Islam i Llull va tenir la brillant idea d'assimilar les forces dels mongols, és a dir, d'acceptar la proposta que ells mateixos feien perquè la cristiandat occidental s'aliés amb aquests llunyans enemics dels musulmans. L'aliança no va tirar endavant, però hi va haver l'ambaixada que hem dit quan Llull era a Roma l'any 1287. Aquestes coses han cridat l'atenció dels lul·listes aquests darrers anys; ens imaginem Llull contemplant al Laterà aquest ambaixador dels mongols. Quan ell escriu el *Liber tartari e cristiani*, fa que discuteixin un tàtar i un jueu, un tàtar i un sarraí i un tàtar i un cristià. Òbviament és el cristià el que convènç el tàrtar; llegim a l'edició de Magúncia de 1737: «Quidam tartarus habitans in finibus sarracenorum, valde sapiens et eruditus in philosophia semel in suo cubili consideravit in suo statu scilicet quo modo diu vixerat sine lege et desideravit frui lege ut per eam perveniret ad sempiternam vitam beatitudinis». I un cop mogut pel que vol la llei, el tàrtar surt del seu error, i topa amb un jueu. En quina llengua parlen? I després amb un sarraí. Quina llengua usen? No ho sabem. Ens quedem sempre en el dubte.

I així ocorre successivament en les altres obres dialogades: el *Desconhort*, *La disputació dels cinc savis*, en què trobem ni més ni menys que un llatí, un grec, un nestorià, un jacobita i un sarraí. En el *Fantàstic*, l'última obra dialogada de Ramon Llull, on aquest, anant de París a Viena del Delfinat, troba un capellanut panxacontent que només vol tenir beneficis i no es vol preocupar per la cura de les ànimes, aquests dos viatgers discuteixen i no sabem en quin idioma ho fan. L'única versió que tenim d'aquest diàleg és en llengua llatina, però això no demostra res. Devien discutir en francès o ves a saber en quina llengua. Cal afegir que els diàlegs lul·lians manquen d'un aspecte que tenen alguns diàlegs en altres moments de la història de la literatura: l'element versemblant. Amb l'excepció de *Fantàstic*, en què l'element versemblant el forneix el mateix Llull, tal com se'ns presenta en el relat de la seva vida coetània, és a dir, com un ésser de carn i ossos, que ha existit històricament. Per tant, el problema que el beat deixa obert, i la curiositat que no satisfarem és que, malgrat que Llull presenta en les seves obres de polèmica amb el cristianisme de les esglésies orientals i en el seu contacte amb els infidels, gent de diverses races i de diverses orientacions religioses, mai no s'explicita l'idioma en el qual deia posar-s'hi en contacte.

Penso que aquestes llengües ens les hem d'imaginar en l'horitzó d'una llengua universal, que per a Llull no podia ser sinó el llatí. És a dir, un llatí que hauria de ser la llengua-mare dels cristians catòlics, però no ho era; Llull sembla oblidar que, a part del romanç, hi ha el germànic, per exemple, en el rerafons de gran part de la cristiandat. De totes maneres, prou que hi pensava en la variació, perquè bé té presents els pobles més diversos, com ara els «hongres», és a dir, dels cristians d'Hongria, que evidentment no tenen el llatí com a llengua-mare. Llull no cataloga els idiomes dels cristians, catòlics o no, perquè la pluralitat dels parlars la sent com un mal o un càstig: la condemna de Babel. Cal però, treballar per la unitat malgrat aquest entrebanc. Amb els grecs cismàtics que s'han de convertir, aquells que afirmen la processió de l'Esperit Sant del Pare *pel* Fill, en oposició a la fórmula catòlica, processió de l'Esperit Sant del Pare i *del* Fill, Llull deixa entendre que se'ls ha de parlar en grec, encara que mai no entri en detalls. Queda, però, el problema més bonic: amb els tàtars, els nestorians i els jacobites, en quina

llengua s'ha de parlar? Amb els tàtars no es pot saber, perquè no ho planteja ni ho insinua; però els nestorians, que venien de Síria, és a dir, de l'Església oriental d'aquest país, que creien que en el Crist hi ha dues persones, la divina i la humana, se sap que s'expressaven en siríac com els jacobites, que també venien de Síria, i m'imagino, els monofistes. Per tant, sembla que, tenint en compte que l'ambaixador del khan de Pèrsia, que es va presentar a Roma l'any 1287, era nestorià, una llengua que hom podria atribuir a tots aquests heretges infidels podria ser el siríac, un idioma culte: però és millor no embolicar la troca. Pel que fa als musulmans, és clar que parlaven en àrab, aquell àrab que li devia haver ensenyat l'esclau, el mateix que ell devia parlar en algun registre popular, quan anava a Tunis.

Us he promès un Llull plurilingüe i ja l'heu vist, un Llull dedicat a escriure en molts idiomes, i aquí l'heu tingut. També us havia parlat d'un Llull que programa o somia la planificació lingüística i d'un Llull que fa teoria de la llengua, i també us l'he presentat. Ara, per veure si tot això que dic és veritat, no teniu més remei que llegir-vos les 265 obres de Llull i veureu que, encara que jo no les conegui totes, de debò que no us enganyo.